

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

A KÍNAI JOGI KULTÚRA VÁZLATA

Kormány Attila

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Budapest, 2014

I. Az értekezés tárgya, célja és hipotézise

---

1. A kutatási feladat rövid összefoglalása

Kínáról nem lehet eleget írni. Mára már közhelyszerű megállapítássá vált az a kijelentés, hogy a XXI. század Kína évszázada lesz. Kína a világ talán legrégebben fennálló folytonos civilizációja, amelynek jogrendszeréről és működési sajátosságairól viszonylag keveset tudunk. Egy másik ország jogi rendszerének megismerése közelebb vihet minket saját jogi auránk megértéséhez is, különösen igaz ez a jogi kultúra világára. Azok a társadalmi közvetítők, amelyek meghatározzák egy adott ország jogi berendezkedését, meghatározóak lehetnek egy másik kultúrkörben is, a funkciójuk azonban változhat. A jogi kultúra rendkívül összetett jogi jelenség, jelen dolgozat szerzője a jogi kultúra legtágabb fogalmát osztja és tartja a leginkább használhatónak. A jogi kultúra fogalma alatt azokat az elképzeléseket, értékeket, véleményeket és attitűdöket értjük, amelyek összefüggésben vannak a joggal, a jogrendszerrel és a jogintézményekkel.¹ Más perspektívából egy jogrendszer működésében nemcsak a hatalmi berendezkedés milyensége, formális intézmények, a jogászok tevékenysége játszanak szerepet, hanem a jog alkalmazásában résztvevők és annak fogadó közegének kulturális összetevői is. Mit gondolnak az emberek a jogról? Hajlandóak-e érdekeiket bírósági perben érvényesíteni? Miért fordulnak ügyvédhez? Van-e a jognak tisztelete? Milyen informális kontrollmechanizmusok léteznek a társadalomban?² A jogi kultúra lényegét a legplasztikusabban talán David Nelken ragadta meg: „Mint a kultúra önmagában, a jogi kultúra is arról szól, hogy kik vagyunk mi és nem arról, hogy mit csinálunk.”³ A kínai jogi kultúra egy bonyolult jogi jelenség-hálózatot alkot, keverednek benne az évezredek homályába vesző szokásjogi rítusok, kiforrott társadalmi normák, a közösséget, mint csoportot irányító meghatározottságok, az erkölcsi normákat hangsúlyozó konfucianizmus, az államhatalmat abszolutizáló legizmus, a marxizmus-leninizmus és a szovjet jog egyes elemei, a nyugati jogi transzplantok és a szocializmus kínai útjának specifikus jogi megoldásai. Ennek a meglehetősen szövevényes jogi kultúrának a kibontására csak vázlatosan vállalkozhatunk, e téma szisztematikus feldolgozása a nemzetközi szakirodalomban is várat magára. Jelen munka a magyar jogtudományban az első olyan mű, amely megkísérli a kínai jogi kultúra alapvető elemeit szociológiai nézőpontból bemutatni.

---

¹ LAWRENCE M. FRIEDMAN: Law, Culture, and Society, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 40. No. 3. 1986. 28.p.

² LAWRENCE M. FRIEDMAN: Legal Culture and Social Development, *Law and Society Review*, Vol. 4. No. 1. 1969. 34.p.

³ DAVID NELKEN: Using the Concept of Legal Culture, *Center for the Study of Law and Society Jurisprudence and Social Policy Program, Paper 20*. 2004. 2.p.

2. A kutatás tárgya, célja és hipotézise

Jelen dolgozat Kína jogi kultúrájának egyes elemeit mutatja be az ókortól napjainkig. Kína gazdasága, társadalma, kultúrája és jogrendszere a XIX. század közepéig lényegében külső hatások nélkül, immanens módon fejlődött. Egy ilyen izolált jogi rendszer működésének vizsgálata önmagában is érdekes lehet, a jelen Kínájának vizsgálatát jogi szempontból azonban az teszi bonyolulttá, hogy a tradíciók keverednek a modern hatásokkal. A dolgozat célja az, hogy megpróbálja a régi társadalom szövedékében kialakult normatív rendszer mélyreható vizsgálatát elvégezni és összekötni azzal, hogy ez a jogi kulturális hagyomány hogyan érvényesül a jelenben. A PhD dolgozat a következő kérdésekre keresi a választ:

- a) A császárkori Kínában milyen szemléletű jogszabályokat alkottak?
- b) A jognak milyen funkciót tulajdonítottak?
- c) Hogyan függték össze a társadalom etikai- és szokásnormái az állam által alkotott joggal?
- d) Miképpen működött a császári igazságszolgáltatás?
- e) A jogalkotás és a jogalkalmazás kínai sajátosságai hogyan befolyásolták a jogról kialakított általános képet?
- f) Hogyan változott meg a jogrendszer a XX. század első felében?
- g) A kommunista hatalomgyakorlás és a totalitárius állam megváltoztatta-e a jogi normák működési keretrendszerét és logikáját?
- h) A Kínai Népköztársaság hatalmi modellje milyen módon gyökerezik a tradicionális kínai államirányításban és jogszemléletben?
- i) Mennyiben sikerült a régi Kína tradicionális jogi kultúráját a Mao-rezsimnek szétzúzni?
- j) Képesek voltak-e a kínai társadalom- és államszervezést nagymértékben befolyásoló filozófiák túlélni a kommunista diktatúrát?
- k) A jelen Kínájának jogrendszere mennyiben a múlt foglya és mennyire képes jogi értelemben modernizálódni?
- l) A társadalmi-, politikai rendszert hogyan hatja át a tradicionális állam- és jogfelfogás?
- m) Mennyiben változtak meg a kínai társadalom jogi attitűdjei a Mao-rezsim bukása után?

A kutatás alaphipotézise az, hogy a kínai társadalomban évezredek alatt rögzült szokások, normák, attitűdök és jogszemlélet egyes elemei a XX. század kataklizma-szerű változásainak ellenére a modern Kínában továbbra is jelen vannak. A hosszú időn keresztül követett társadalmi szabályok olyan normatív erővel bírnak, amelyek ténylegesen irányítják az emberek viselkedését az állam által alkotott szabályoktól függetlenül.

3. A téma viszonylagos feltáratlanságáról

A jogi sinológia az európai és legfőképpen az amerikai jogtudomány csak a kilencvenes években kezdett hozzá a kínai jogi rendszer szisztematikus feldolgozásához. Hozzátehetjük, hogy saját jogi rendszerük megismerésében a kínai kutatók sem állnak sokkal jobban, a kutatások ezen a területen csak a kilencvenes évek második felétől kezdődtek meg Kínában. Egyetértünk Saláttal abban, hogy a téma feltáratlansága a kínai jogi gondolkodásban keresendő, amely ebben a formájában nem létezett, Kínában a jogtudomány létre sem jött. Ennek oka, hogy a jogra a konfucianus hagyomány nyomán, mint egy szükséges rosszra tekintettek, az „elméleti vizsgálódás igénye” fel sem merült. Ez az érdektelenség vezetett oda,

hogy a jogi szövegeket nem tartották érdemesnek arra, hogy megtartsák az utókornak, az első összefüggő teljes épségében ránk maradt kódex az VII. századból származik.⁴ Bár a későbbi korokból viszonylag sok jogi relevanciájú szöveget megtartottak (Ming- és Qing kódex, esetgyűjtemények, jogi kézikönyvek, egyes felsőbb bírósági ítéletek), azonban a császárkor kései jogfejlődésének egyes elemei a mai napig nem tisztázottak, ami a források elégtelenségéből adódik.

A magyar jogtudományban elvétve találunk olyan tanulmányt, ami Kínával foglalkozik, ennél lényegesen több munka született a Kína történelméről vagy filozófiai iskoláiról. Az ókori Kína jogi rendszerének működését Salát Gergely dolgozta fel több tanulmányban:

SALÁT GERGELY: „Büntetőjog a régi Kínában. I.” *Selyemút - Ázsiai Kultúrák Folyóirata* 1997/2. SALÁT GERGELY: „Büntetőjog a régi Kínában. II.” *Selyemút - Ázsiai Kultúrák Folyóirata* 1997/3. SALÁT GERGELY: Büntetőjog az ókori Kínában, Budapest, *Balassi Kiadó*, 2002., SALÁT GERGELY: *A kínai Qin állam törvényei* In: Jany János (szerk.) *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból: Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003. SALÁT GERGELY: „Az első kínai »jogtörténet« –Ban Gu értekezése a büntetésekről.” In: *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán.* (Szerk. Hamar Imre–Salát Gergely). Sinológiai Műhely 5. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. SALÁT GERGELY: Törvények és törvényhozás a Qin- és a Korai Han-kori Kínában, *Távol-keleti Tanulmányok* 2. 2009., SALÁT GERGELY: Bűnügyi nyomozás és ítélkezés a korai Han-kori Kínában, *Távol-keleti Tanulmányok*, II. évf. 1. sz. 2010. SALÁT GERGELY: Büntetések és büntetési reform a korai Han-korban, *Távol-keleti Tanulmányok*, II. évf. 2. sz. 2010.

Jelen sorok írója írt három tanulmányt a császárkori Kína jogrendszeréről és a kínai jog alapvető jellemzőiről:

KORMÁNY ATTILA: Vázlat a császárkori Kína jogrendszeréről, *Jogtörténeti Szemle*, ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék 2008/2, KORMÁNY ATTILA: Bűn és büntetés a császárkori Kínában, *Jogtörténeti Szemle*, ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék 2009/4, KORMÁNY ATTILA: „To enter a Court is to enter a Tiger's Mouth”, *The role of Law in China* In: Dezső Márta (szerk.) *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae: Sectio iuridica.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2009.

A modern Kína jogrendszeréről néhány írást találunk csak:

ZS. BATZANDAN: Közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata Kínában, *Magyar Jog*, 2001. 6.sz., JORDÁN GYULA: *Az ég magas a császár messze van, igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008., KOI Gyula: A nemzetközi jog (történetének) egyes kérdései és Kína, *Jogtörténeti Szemle*, ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, 2009/4., KOI GYULA: A Kínai Népköztársaság jogi reformjainak első három évtizede (1978/79 - 2008/2009), *Állam és Jogtudomány* 51:(4) 2010. KOI GYULA: The First Three Decades of Legal Reforms in the People's Republic of China (1978/1979-2008/2009); *Acta Juridica Hungarica, Hungarian Journal of Legal Studies* 52:(4) pp. 348-367. (2011); JORDÁN GYULA: Kína: rule of law kínai sajátosságokkal? *Jogtörténeti Szemle*, ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék 2009/4., BÓKA JÁNOS: Nemzetközi hatások a Kínai Népköztársaság szerződésekről szóló törvényében. *FORVM Szeged*, 2011/1, BÓKA JÁNOS: Reform és nyitás: a választottbíráskodás felemelkedése és sajátosságai a Kínai Népköztársaságban. *Európai Jog*, 2011/6., BÓKA JÁNOS: Tradíció és modernitás a kínai jogrendszerben –különös tekintettel a szerződési jogra, PhD. dolgozat, 2012. Szeged, KORMÁNY ATTILA: Alkotmány, emberi jogok és jogvédelem Kínában, *Közjogi Szemle*, HVG-ORAC 2014/3.

---

⁴ SALÁT GERGELY: *Az ókori kínai Qin állam büntetőjogának rendszere*, PhD disszertáció, 2006. 9.p.

II. A dolgozat szerkezete és módszerei

---

1. A dolgozat szerkezete

A dolgozat két részre tagolódik: az első rész a császárkori, a második rész a császárság bukása (1912) utáni időszak jogi kultúrájának elemeit tárgyalja. Az első részben először bemutatom a jogfejlődés kezdeti szakaszát (I. fejezet), majd a meghatározó filozófiai iskolák (II. fejezet) kerülnek tárgyalásra különös tekintettel a konfucianizmusra és a legizmusra. Majd a Qin- és Han-, valamint az ezt követő széttagoltság korának jogfejlődésének vázlatos bemutatása következik (III., IV., V. fejezet). A VI. fejezet a Tang-kódex elemzésén keresztül mutatja a császárkori Kína jogi kultúráját, a következő fejezet ennek társadalmi vetületeit elemzi. A későbbi korok (Song-, Yuan-, Ming- és Qing-dinasztia, VII, VIII, IX, X. fejezetek) kódexeit csak vázlatosan elemzem, mert ezek a Tang-kódex struktúráját, elveit és jogi normáit követik. A XII. fejezet összefoglalja a tradicionális kínai jogi kultúra alapvonalait. A dolgozat második része az 1912-től a máig terjedő jogi működést elemzi. Az I. fejezet az 1912 és 1949 közötti korszakot öleli fel, ennek csak leglényegesebb elemeivel foglalkozom, mert néhány kivételtől eltekintve ez az időszak nem hagyott érdemleges nyomot a kínai jogi kultúrában. A II. fejezet a Kínai Népköztársaság jogi kultúráját elemzi, különös tekintettel a hatalom- és jogtechnikai tradíciókra. A III. fejezet a Mao elnök halála (1976) utáni korszak jogfejlődését tárgyalja. Ebben a fejezetben hangsúlyosan kerül bemutatásra az emberi jogok kínai kezelése és gyakorlata (5), mert ebben a kínai jogi kultúra számtalan meghatározó eleme megtalálható, ugyanez mondható el az igazságszolgáltatás működésére is (6.). Külön fejezetben foglalkozom a jogászai foglalkozásokkal (7.) és a jogszociológiai empirikus vizsgálatokkal (8.). A jogágak közül a büntetőjognak és a büntetőeljárásjognak a jogi kultúrával összefüggő és a tradíciókat tükröző meghatározó elemei kerülnek bemutatásra (9.) A dolgozat harmadik része összefoglalja a kínai jogi kultúra karakterisztikáját.

2. A dolgozat módszerei

A dolgozat megírásánál sajátos szemléletmódot alkalmaztam, a jogi jelenségeket a kínai kulturális sajátosságok elfogadó értelmezésével próbáltam meg leírni. Mindez azt jelenti, hogy hangsúlyosan törekedtem arra, hogy ne mondjak értékítéletet a kínai jogi kultúra egyes elemeiről, maximálisan szem előtt tartva a weberi értéksemlegesség kívánalmait. Úgy gondolom, erre szükség is van Kína esetében, meggyőződésem, hogy Kínát nem lehet más országokhoz hasonlítani, csak önmagával mérhető. A nyugati jogszemlélet alkalmazása csak kevésbé visz minket közelebb a kínai jogi rendszer működésének megértéséhez. Mindennek okán jelen dolgozat nem összehasonlító jogi munka, a komparatív jog módszertani eredményeit fel lehet használni a kutatás során, azonban a kínai jogintézmények összehasonlító elemzése jelen tárgyban nem alkalmazható. Ennek az az oka, hogy a kínai perspektíva gyökeresen különbözik az európai hagyományoktól, a jogi kultúra szinte semmilyen elemében nem hasonlít a római-germán vagy a common law jogrendszerek sajátosságaira. Az előbbi kultúrkörben szocializálódott jogász azonban nehezen tud kilépni a szisztémalizáló-elemző, koherens rendszert látni akaró felfogásból, ezért a dolgozat egyes

részeiben magam is teszek említést a nyugati jog⁵ vonatkozásában és némiképp átlépelem az előzetesen felvázolt premisszát, ezt különösen olyan helyeken tettem meg, ahol a kínai jogi felfogás alapjaiban eltér a nyugati jogszemlélettől.

A kínai jogi kultúra egyes elemeinek feldolgozása kronológikus rendben történik meg. Ennek az az oka, hogy tematikus struktúra nem tudná érzékeltetni a változások amplitúdóját, nem tudná ívében érzékeltetni azokat a rögzült szokásjogi mintákat, amelyek statikusan vannak jelen a kínai jogi gondolkodásban egyrészt és nem tudná a kínai jogfejlődés változásait bemutatni másrészt. Mindezek ellenére a dolgozat nem jogtörténeti munka, nem törekszik arra, hogy a múltban rögzült jogintézményeket és a különböző történeti korok jogi sajátosságait megvizsgálja, ezzel szemben arra törekszik, hogy azokat a múltbéli társadalmi-, kulturális-, jogi elemeket vizsgálja meg, amelyek hatással voltak a kínai jogi rendszerre és amelyek a mai napig éreztetik hatásukat a jogi kultúrában.

Jelen dolgozat hangsúlyozottan jogszociológiai megközelítésű, a kínai jogi kultúrát igyekszik annak társadalmi mivoltában megragadni, rávilágítani azokra a kapcsolódási pontokra, amelyek az erkölcsi-, vallási-, szokás- és a jogi normák világa között a kínai jogfejlődésben kimutatható. Ez már csak azért is kívánatos, a disszertáció tárgya szempontjából, mert Kínában nem alakultak ki azok a jogelméleti, jogfilozófiai iskolák, amelyek az európai jogtudományban jelen vannak. Nem alakult ki a közjog-magánjog dichotómiája, nem jöttek létre jogágak, teljes mértékben hiányzik a magánjogi szemlélet, az individuumhoz kötött jogosultságok rendszere erőteljesen csökevényes maradt, az alanyi jogok kategóriája nem létezett. Éppen ezért az európai jogdogmatikai megközelítésmód alapján a kínai jogszemlélet nem megismerhető, illetve ha ennek alapján próbálnánk megismerni, az szükségképpen tévútra vezetne. A dolgozat tárgyának megközelítése multidiszciplináris, egyrészt jogtudományi, mert a jogrendszer alapvető intézményeit ennek eszközrendszerével próbálja leírni, másrészt szociológiai, mert megpróbálja a kínai jogi kultúrát a társadalmi közösségek oldaláról is kontextusba helyezni, harmadrészt filozófiai, mert az értelmezésben felhasználja a sajátos kínai filozófiák értelmezéseit, negyedrészt politológiai, mert az állam, a jog és a hatalom specifikus kínai viszonyrendszerének elemzését sem mellőzi a dolgozat tárgyának megragadásában. Amennyiben a disszertáció tárgyát a jogtudományi ágak viszonylatában vizsgáljuk, akkor annak megközelítése elsősorban jogszociológiai és annyiban használ fel jogtörténeti, jogelméleti, jogfilozófiai elemzéseket, amennyiben az közelebb visz a tárgy megértéséhez.

III. A kutatás tartalmi összefoglalása, eredmények és a hasznosítás lehetőségei

---

1. A kutatás tartalmi összefoglalása

Egészen a legutóbbi időkig a nyugati értelemben vett jogrendszer nem létezett Kínában. A kínai jogtörténet egyike az időben legmesszebb nyúló jogtörténetnek, a törvény legkorábbi említése több, mint 4000 évvel ezelőttről származik a Xia-dinasztiából, habár a régészeti forrásaink e korból töredékesek. A kínai jogi tradíciók alapjaiban különböznek a nyugati jogi hagyományoktól. Néhány kutató szerint a jogrendszer⁶ nem is létezett Kínában, de még azok is, akik ellenzik ezt a véleményt egyetértenek abban, hogy a jog sohasem játszott központi szerepet a kínai gazdaság és társadalom működésében. Kínában a „jog” fogalma

---

⁵ A „nyugati jog” fogalma alatt ehelyütt a kontinentális és common law jogrendszereket értem.

⁶ A „jogrendszer” alatt a kontinentális vagy angolszász típusú jogrendszert értek ezen állítás megfogalmazói.

gyökeresen eltért a nyugati jogfogalomtól, a „jog”, mint alanyi jog ebben a formájában létre sem jött.⁷ „A tradicionális Kína nem foglalkozott sem a joggal sem a jogászokkal. Konfuciusz szerint a humánus és harmonikus társadalomnak erkölcsös emberekre van szüksége, a jog és a jogászok egy vitatkozó társadalomhoz vezetnek, amelyben az egyének saját érdekeiket követik mások kárára.”⁸

A modern jogrendszer kiépítése a XX. század első felében kezdődött el Kínában, majd a század közepétől 40 évre megtorpant, Mao Zedong halála után Deng Xiaoping vezetése alatt vett új irányt és gyorsult fel a jogalkotási folyamat. A „Négy modernizációra” épülő új politika az ipar, a mezőgazdaság, a tudomány és a technológia modernizációját jelentette. Kína elkezdte recipiálni a jogintézmények nyugati megoldásait. Az új jogalkotási hullám a teljes jogrendszert érintette (polgári jog, polgári eljárásjog, büntetőjog, büntető eljárásjog, közigazgatási jog stb.). Az ország vezetői megértették, hogy a modern jogintézmények és jogi normák nélkül nehéz modern országot, gazdaságot és társadalmat felépíteni. A jogi változások célja a gazdasági növekedés beindítása volt, az új törvénykönyvek és intézmények megszületése gazdasági szükségszerűségeknek tekinthetők.

A gazdasági jogalkotásnak a joggal szabályozott területeken direkt és indirekt hatása is van, a jogi kultúra szempontjából ez azért egy kitüntetett terület, mert a jogrendszer nyugati ideái találkoznak a tradicionális kínai gondolkodással és attitűdökkel. A kínai jogi kultúra egyik fő meghatározó eleme az individuális jogok hiánya, a hagyományos kínai jogrendszer az emberek feladataira és a kötelezettségeire épült. Ezek a konfliktusok teszik igazán nehezzé a nyugati stílusú jogrendszer felépítését Kínában. A nyugati jogi koncepciók a Kínai Kommunista Párt egyes vezetői és néhány magas rangú funkcionárius számára meglehetősen „gyanúsak” voltak, az új szabályozásai tervek ugyanis egyet jelentettek azzal a képpel, amit tanultak és amit hallottak a „burzsoá liberalizmusról.” Pound professzor szerint: „Két idea konfliktusáról beszélhetünk, amelyek néha dogmatikailag extrém formában jelentkeznek, amikor a kínai jogi szabályozásról vagy újraszabályozásról van szó. Egyrészt a nyugati országok jogintézményeinek és doktrínáinak másolása vagy kölcsönvétele, másrészt a hagyományos kínai intézmények és tanítások fejlesztése és adaptálása.”⁹

A császárkori Kínában a konfuciánus hagyományok alapján a jogi normáknak marginális szerep jutott az emberek közötti kapcsolatokban. A kínaiak megpróbálták elkerülni a vitákat, pereket és a bírósági eljárásokat. Az állam által alkotott jogi normák többsége büntetést tartalmazott, az emberek tudatában voltak a rendkívül szigorú szankcióknak, amelyek működésbe léptek, ha megsértették a jogi normát. A jogi normák az individuális érdekeket nem szabályozták, a magánjog a jogi szabályozás ismeretlen területe maradt, ennek következtében a gazdasági és társadalmi konfliktusok megoldásának más formáit kellett megkeresni, az emberek az igazságot a formális eljárásokon kívül találták meg. A jogi-kulturális tradíciónak ez az alapvonása a mai napig felfedezhető a kínai társadalomban. A kínai jog hagyományosan egy „kéziszerszám” volt, amellyel az állam el tudta érni a céljait, nem egyszer ez politikai eszközöket is jelentett, amely „vertikális irányban működött és sokkal inkább az állam érdekeit helyezte előtérbe, mintsem az egyének jogait. Mint ilyen, „nem volt érdekelt az autonóm individuumok közötti szabályok meghozatalában vagy legalább az egyéni jogok megvédésben az állam ellenében.”¹⁰

⁷ Lsd részletesen: WILLIAM P. ALFORD: Law, Law, What Law?: Why Western Scholars of Chinese History and Society Have Not Had More to Say about Its Law, In: *Modern China*, Vol. 23, No. 4. 1997., 398-419.pp.

⁸ RANDALL P. PEERENBOOM: *China's Long March toward Rule of Law*, Cambridge University Press, 2002, Cambridge, 345.p.

⁹ ROSCOE POUND: Comparative Law and history as basis for chinese law, *Harvard Law Review*, Vol. 61, No. 5 (May, 1948), 749-762.p.

¹⁰ JIANFU CHEN: *Chinese Law: Towards an Understanding of Chinese Law, Its Nature, and Development*, Martinus Nijhoff Publishers, 1999, p. 15.

Habár Kína rendelkezett egyfajta jogrendszerrel, amely nem összehasonlítható a nyugati jog formalizált struktúrájába öntött jogrendszerrel, a magasan kvalifikált jogászok a huszadik századig hiányoztak. A jogi szféra autonómiájának hiánya a kínai jogi kultúra egyik meghatározó eleme. A jogászai tevékenység nem vált a társadalmi mező izolált részévé mint ahogyan azt történt a nyugati jogi kultúrában, a kínai jogász egy állami hivatalnok volt, aki nyomozott, vádat emelt és ítéletet hozott, az igazságszolgáltatás a közigazgatás részeként működött.

Amit a tradicionális Kínában jognak neveztek az valójában a tárgyi jogot jelentette, amely alapvetően büntetőjogi természetű volt és a kodifikált jogi normák túlnyomó többségéhez büntetőjogi szankciók társultak. A római-germán jogi tradícióban a jogtudomány súlypontja a magánjog területére esik, a kínai jogrendszerben olyan jogi normákból relatíve keveset találunk, amelyek a társadalmi konfliktusok feloldásával foglalkoztak volna. A császári jog ugyan tartalmazott néhány normát, amely magánjogi vonatkozású volt, azonban ezek a szabályok általában szankciót tartalmaztak. A jog szerepe a császári Kínában az i.e. III. századtól a császárság bukásáig (1911) nem sokat változott. A jogszabályok egy része az állammal, annak struktúrájával és a kormányzat működésével foglalkozott, a normák másik része a jogalanyok felé jogsértés esetében büntető szankciókat tartalmazott. Az emberek cselekvését motiváló erkölcsi szabályok, amelyet a társadalom kényszerített ki, fontosabbnak számítottak, mint a császári közigazgatás által kikényszerített büntető jellegű szabályok. A társadalmi viszonyokat formálisan nem szabályozta a jog abban a részletességben, ahogy a nyugati jogrendszerekben, ezeket sokkal inkább a nem állami normákban és a hosszú időn át követett tradíciókban találjuk meg. A konfucianus kódex meghatározta a kínaiak gondolkodását a jogról az ősi időktől kezdve a modern korig. Az etikai viselkedési komplex középpontjában a „li” kategóriája állt, amelyet „erénynek”, „etikettnek”, „viselkedési kódexnek” vagy „rítusnak” is lehet fordítani. A „li” felölelte a helyes viselkedés teljes spektrumát a családban, az emberi közösségekben csak úgy, mint a gazdasági kapcsolatokban és a hivatalos eljárásokban. A „li” azokat az abszolút módon értelmezett standardokat jelentette, amelyek azt a fajta emberi viselkedést határozták meg, amelyeket a társadalom általában elfogadott és kikényszerített. A konfucianus gondolkodás szerint, a társadalom alapegysége a család, ha ennek tagjai a „li” normái szerint cselekszenek, akkor harmónia fog uralkodni a családban, ha harmónia uralkodik a családban, akkor béke lesz a társadalomban. Csak a „li” képes megtanítani az embereket az emberségre, udvariasságra, jóhiszeműségre és együttérzésre, erre a jog nem képes. A jog tehát az egyének külső viselkedését befolyásolhatja, de nem képes megváltoztatni a társadalom tagjainak attitűdjeit. Az etikai kódex és a kínai jogszabályok közötti lineáris kapcsolat azt jelentette, hogy a jog hagyományosan a konfucianus erkölcsi szabályok kikényszerítésének instrumentumaként szolgált. Konfuciusz szerint a törvény az erényes viselkedés tanúsításának nem a helyes eszköze, a jog inkább arra szolgál, hogy eltávolítsa a társadalomból azokat személyeket, akik komolyan veszélyeztetik a társadalmi rendet. A jog tehát egy szükségszerűség, amellyel a társadalmi rend fenntartható. Ha a társadalom harmonikusan működik, akkor nincsen szükség jogszabályokra. A kínai császárkori jog egyik meghatározó jegye volt a jogi privilégiumok rendszere, amely a társadalmi státuszokon nyugodott. A társadalmi struktúráról való konfucianus gondolkodás hierarchikus, amelyben mindegyik embernek megvan a maga pozíciója és a státusza. Mindenkinek szigorúan úgy kell egy adott viszonyban cselekednie, ahogyan azt a társadalmi státusza megköveteli.

A konfucianus iskola mellett a másik meghatározó filozófiai áramlat a legista iskola („Fajia”) volt. A legista gondolkodók a konfucianus filozófusokkal ellentétben az állam által meghozott törvényekben látták azt az erőt, amellyel a társadalom irányítható. A legisták szerint a társadalmi rend az emberek jutalmazásán és büntetésén keresztül valósítható meg. A törvények uniformizált alkalmazása az egyetlen eszköz az állam hatékony irányítására, amely

egyenlően alkalmazandó minden egyénre. A társadalom minden tagjának kötelező betartania az állami szabályokat. A kormányzat nem alkothat olyan törvényeket, amelyek az uralkodó vagy mások szubjektív érdekeit képviselik. Úgy gondolták, hogy a társadalmi kontroll fenntartásához elsősorban büntetésekre van szükség. A törvény meghatározó eleme a büntetés, felfogásuk szerint a bűncselekmények elkövetőit csak rendkívül szigorú büntetésekkel lehet a helyes viselkedésre kényszeríteni. Habár a kínai társadalom alapvetően a konfuciánus értékek mentén szerveződött meg, a legista elvek az állam és a társadalom irányításában legalább annyira relevánsnak tekinthetők, az utóbbi határozta meg a politikai-jogi intézményrendszer működését a XX. századig. A császárság 1911-ben megbukott, a hatalomgyakorlás legista elvei azonban nem tűntek el.

A császárkori Kína jogi kultúrájának szinte minden eleme megtalálható a legrégebbi teljes egészében ránk maradt császári törvénykönyvből, a Tang-kódexből ("Tanglü shiyi"). Az új dinasztia megalapítása után közvetlenül 624-ben hirdették ki a kódexet, amely 500 szakaszt tartalmazott és több revízió ment keresztül az elkövetkező 120 évben, a ránk maradt változat 737-es keltezésű. A kódex jelentősége nemcsak abban áll, hogy modell törvénykönyvként tekintettek rá a környező országokban (Korea, Vietnám, Japán), hanem abban is, hogy a kínai állam-, jog- és társadalomfelfogás szinte minden eleme megtalálható benne. A kódex egyik legalapvetőbb jellemzője a konfuciánus társadalmi rend jogszabályokba foglalása. Ennek alapvető eleme a büntetőjogi felelősség társadalmi státuszokhoz kötése. A privilegizált rétegek nem voltak elítélhetők az uralkodó beleegyezése nélkül és ha bűnösnek találták őket, az uralkodó joga volt eldönteni, hogy milyen büntetéssel sújtandó az adott cselekedet. A különböző társadalmi státuszokhoz más-más privilégiumok kapcsolódtak, amelyek alapján megválthatták büntetésüket. Ez alól egy kivétel volt: a legsúlyosabbnak minősülő cselekmények elkövetése esetén a jogi privilégiumokat nem lehetett alkalmazni. A Tang-kódex megtartotta a kollektív felelősség régi intézményét, mely szerint ha valaki főbenjáró bünt követte el, nem csak az elkövetőt vonták felelősségre, hanem a családját is. A társadalmi státusz a büntetések súlyosságát meghatározta, minél alacsonyabb státuszban volt valaki, annál súlyosabb büntetésre számíthatott. A törvénykönyv megőrizte a patriarchális családmodell hierarchikus rendszerét. A büntetés jellege nagymértékben függött a kortól, nemtől és az elkövető, valamint az áldozat közötti rokonsági foktól. A konfuciánus erények középpontjában lévő „li” normái alapján, a hosszú ideje fennálló szokásokból és tradíciókból eredő viselkedési komplex kötelezettségeit megsértőit szigorúan büntették. A jogi felelősség ennek alapján nem ismert korlátokat, ezt szolgálta a későbbi császári kódexek által is megőrzött „catch-all” klauzula, mely szerint bárki, aki olyan cselekedetet követett el, amelyet nem szabadott volna elkövetnie azt megbüntették.

A XIX. század végére a kétezer éves kínai birodalom válságba jutott. A Qing-dinasztia megpróbálkozott a jogi intézményrendszer reformjával, azonban ezzel elkéstek és a dinasztia 1911-ben megbukott. Kína területe több hadúr ellenőrzése alá került, a központi kormányzat nem volt annyira erős, hogy a jogi reformokat tovább vigye. Ez a helyzet 1927-ben változott meg, amikor hatalomra került a Csang Kaj-sek vezette Guomingtang-kormány, amely több nyugati mintára összeállított kódexet léptetett hatályba, ezek azonban a belső polgárháború és a japán támadás miatt ezek nem tudták hatásukat kifejteni.

A kommunista hatalomátvétel (1949) egy gyökeresen új korszak kezdetét jelentette Kínában. A súlyos társadalmi és gazdasági problémák felszámolásához a Mao Zedong vezette rezsim a jog eszközrendszerén túl a tradicionális kínai hatalomgyakorláshoz fűződő eszközöket is felhasználta. A jog továbbra is az állam vezetőinek eszközeként funkcionált hasonlóan a császári Kína autokratikus dinasztáiához. A jog nem csak erős kontrollt jelentett a gazdaság és társadalom felett, hanem egy olyan eszközként is szolgált, amely révén megbüntethetők voltak azok, akik nem engedelmeskedtek a totalitárius állam parancsainak. A kínai szocialista jog megőrizte tradicionális közjogi dominanciát, az állami politika legfőbb

eszköze a társadalmi rend fenntartásában a büntetőjogi eszközök alkalmazása volt. A legtöbbször alkalmazott jogszabállyá az Államtanács által megalkotott, az ellenforradalmárok megbüntetéséről szóló rendelet (1951) vált. A jog az állam vezetőjének voluntarista eszközévé vált, amelynek fő feladata a kommunista politika kikényszerítése volt. Az igazságszolgáltatási rendszer a mindenható Kínai Kommunista Pártnak alárendelten működött. A jog normajellege a maoi permanens forradalom csúcspontján a “Kulturális Forradalom” évei alatt megszűnt létezni, a jogalkotó és jogalkalmazó szervek de facto nem működtek, a közép- és felsőfokú oktatási intézményeket bezárták. A jogászokat, a bírákat, ügyvédeket, egyetemi tanárokat kapitalista címkével bélyegezték meg és vidékre küldték őket tanulni a parasztoktól. 1949 és 1976 között a jog ténylegesen a KKP politikájának eszközrendszerét jelentette, a tömegmozgósítási kampányokat, a közigazgatási rendeleteket és a rendőrségi eljárásokat.

Mao halálakor a gazdaság és a jogrendszer romokban hevert, az igazságügyminisztérium, a bíróságok és az ügyészségek nem működtek. A jogi képzés az egyetemeken szünetelt, mindösszesen kétezer jogászt találunk az országban, többségük 1949 előtt szerezte a diplomáját. Kína új vezetője Deng Xiaoping lett, aki az osztályharc és a politikai mozgalmak fenntartása helyett a gazdasági fejlődés beindítását tartotta elsődlegesnek. A gazdasági szférára kiterjedő új jogi szabályozás más szektorokra is áttért, ez a jogrendszert is érintette. Az új gazdaságpolitika nem csak a politikai és szociális rendszereket alakította át, de a kulturális szférában és az ideológiában is változásokat indukált. Az új vezetés jogszabályok széles körét léptette hatályba, amelynek révén Kína húsz év alatt a világ vezető hatalmai közé emelkedett. Az elmúlt 30 évben Kína látványos modernizáción ment keresztül. A gazdasági liberalizáció a világ egyik legszegényebb országából mára prosperáló birodalmat teremtett. A nemzetközi gazdasági élet egyes szegmenseiben Kína megkerülhetetlen tényezővé vált. A politikai és jogi reformok egy teljesen új állami működést honosítottak meg a régi keretrendszerben. Kína a szocializmus sajátos útját járja, miközben a korábban ellenségnek tekintett liberálkapitalista államok jogrendszerének szabályait ülteti át saját jogrendszerébe. A jogi reformok az utóbbi 20 évben gyorsultak fel, olyan szabályok kerültek a jogrendszerbe, amelyek korábban tabunak számítottak, ilyenek tekinthetjük a magántulajdon vagy az emberi jogok alkotmányos védelmét, illetve az állam peresíthetőségét a hatóságok által okozott jogellenes sérelmekért. A kínai kormánynak azonban nem volt egyszerű dolga az újfajta jogi tudatosság kialakításában. Nemcsak a jogi normák hiányoztak ehhez, hanem azok a társadalmi intézmények is, amelyek ezt lehetővé teszik. Mindezekon felül a kínaiaknak egy gyökeresen új gondolkodásmódot is el kellett sajátítaniuk ahhoz, hogy a jogosultságaikkal élni tudjanak. A jogi tudatosság emelkedését jelzi a perek számának meredek emelkedése és a bíróságok fokozódó igénybevétele érdeksérelem esetén, miközben a tradicionális vitarendező eljárások sokszor még mindig prioritást élveznek.

Az utóbbi 20 év kínai kormányai a jogi szféra területén ugyanazokat a prioritásokat foglalmazták meg: a „rule of law” sajátosan kínai változatának fejlesztését („fazhi”), az alkotmány kiemelt jelentőségét, az emberi jogok hatékonyabb védelmét, a bírói függetlenséget, a hatékony igazságszolgáltatást, a korrupció visszaszorítását. A kínai jogrendszerben többé-kevésbé minden olyan jogszabály megtalálható, amely a modern államokban keretek közé szorítja az állam és alrendszereinek működését. A jogalkotás impresszív eredményeket tud felmutatni, a valóságban azonban a „law in books” sokszor nagyon messze esik a „law in action”-tól. A kínai alkotmány garantálja a szólás-, a gyülekezés- és a sajtó szabadságát, a valóságban azonban ezen jogok gyakorlására csak egy szűk tér nyílik. Kína helyzete ebből a szempontból is speciális: nem csupán az autoritativ hatalomgyakorlás predestinálja az alapvető jogok érvényesülésének és érvényesíthetőségének hiányát, hanem tradicionális jogi kultúra szövevényes rendszere is.

A tradicionális kínai jog intézményrendszere a XX. század politikai-gazdasági-társadalmi változásainak eredményeképpen eltűnt. A több évezredes jogi kultúra hagyományrendszerének egyes elemei azonban tovább élnek, a joggal kapcsolatos attitűdök, feltevések, elvek, értékek, mentalitás, viselkedési komplexek és egyes pszichológiai tényezők olyan mély struktúrákat alkotnak, amelyek meghatározzák a kínai emberek cselekvését a jog irányába. A jogi kultúra egyes elemei egészen a legutóbbi időkig változatlan formában voltak jelen a kínai társadalomban, ilyenek említhetjük többek között a jog kikerülésére irányuló attitűdöket, individuális érdekek elnyomását, a társadalmi erkölcsök és a kollektív érdekek összefonódását, a családi kötelek abszolút elsőségét, a kötelesek túlhangsúlyozását, az alanyi jogok hiányát, a hierarchikus társadalmi szerkezetből fakadó jogi privilégiumokat, egyes társadalmi csoportok diszkriminációját, a politikai hatalom autoriter és paternalisztikus természetét, amelynek eredményeképpen az emberek „gyermeki természetű alattvalókká” („zimin”) váltak, a civil kezdeményezések hiányát, a politikai hatalom és a „rule of man” dicsőítését. A nyugati jogi megoldások és a jogrendszer demokratikus működésének egyes elveinek inkorporálása a jogrendszerbe azonban nem vezetett el a nyugati értelemben vett jogállam és a joguralom megteremtéséhez Kínában. A jog szupremáciája, a bírói függetlenség, a jog előtti egyenlőség, a hatalmi ágak elválasztásának elve, a „fékek és ellensúlyok rendszere”, a parlamentáris rendszer és az emberi jogok védelme még „gyerekcipőben” járnak.

2. Eredmények

---

1. Kína a világ egyik legrégebben fennálló folytonos jogi civilizációja, amely implicálja magában azt a következtetést, hogy az állam jogi működésének és a jog társadalmi viszonyrendszerének egyes elemei tetten érhetők a modernkori Kínában is. Ezt a hipotézist a dolgozat igazolja, a hosszú évszázadokon keresztül fennálló autokrata hatalmi berendezkedés, a jog eszközzeljele, az alanyi jogok hiánya, a jog elkerülésére irányuló egyéni törekvések, a jognak, mint büntetésnek az alkalmazása a modernkori Kínában is élő realitás.
2. A császárkori Kína jogi rezsímjének működése elválaszthatatlan a konfucianizmustól és a legizmustól. A konfucianus etikai rend, a morális kötelezettségek abszolút jellege, a kötött társadalmi hierarchia, az erények hangsúlyozása a jog normáival szemben, az erkölcsi nevelés fontossága mind lenyomatot hagytak a jogi normákban. A Konfuciusz és követői által meghatározott morális kötelezettségek halmaza inkorporálódott a kínai törvényekbe, amelyek megsértőit a legszigorúbb büntetésekkel sújtották. A legizmus elmélete biztosította az autokrata jogi berendezkedés kereteit, amennyiben az országban meglévő minden emberi- és természeti erőforrást az állam és ezen keresztül a császár szolgálatába kellett állítani, ennek alapvető eszköze a törvény, amely mindenkire kötelező volt, és amelynek megsértőit súlyos büntetéssel kellett sújtani.
3. A jogi eljárások elkerülésére irányuló törekvések mélyen gyökereznek a kínai jogi kultúrában. A jognak szinte kizárólag büntetési jelleget tulajdonító tradicionális kínai felfogás eredményeképpen létrejövő császárkori kódexekben megfogalmazott kiterjedt büntetési rendszer alakította ki Kínában azt az általános felfogást mely szerint a jogi eljárásokat jobb elkerülni, mint igénybevenni. Ehhez a konfucianus nézetek is jelentős mértékben járultak hozzá, amennyiben a jog szabályát egy szükséges rossznak tartották és az ember morális karakterének tökéletesítésében semmilyen progresszív szerepet nem tulajdonítottak neki.
4. A jogi kultúra hosszú időn át rögzült elemeinek erőszakos, felülről történő megváltoztatása még Mao elnök sem sikerült. A császárság jogi tradíciói a jogi

kultúrában továbbéltek, ilyennek tekinthető az autokratikus hatalmi berendezkedés, a politikai nézetek pluralitásának tagadása, a jog eszközjellege, az osztálykategóriák léte, a politikai indoktrináció, az erényes uralkodó példájának megvalósítása, a kötelezettségek és a közösség érdekeinek hangsúlyozása az egyéni érdekek ellenében, a széles körben alkalmazott büntetőjogi eszközök, a büntetések szigorúságának fenntartása.

5. Az 1978 utáni korszak felülről irányított jogi változásai kezdetben csak a gazdaság szféráját érintették később azonban más területekre is áttértek. Ez a folyamat leginkább a „spill-over” elmélettel írható le, a gazdaságot irányító új jogszabályok az állam és a társadalom más alrendszerében és mélyreható változásokat indukáltak. Az új vezetés felismerte, hogy modern szerkezetű gazdaság és jog nélkül nem lehet embermilliók életszínvonalát felemelni és prosperáló Kínát teremteni. A változások kezdetben csak a gazdaság bizonyos szegmenseit érintették, később azonban a társadalmi-, gazdasági élet szinte minden területén új jogszabályok születtek. A nyugati jogi minták recepciója folyamatosan tart, ennek eredményeképpen a hagyományos kínai jogfelfogás lassan elkezdett megváltozni, a jogi kultúra egyes elemei lassan a nyugati minták felé közelítenek.
6. A gazdasági nyitással a társadalmi szféra minden része változáson megy keresztül. A „Gemeinschaft” típusú közösség egyre inkább a „Gesellschaft” típusú társadalmi szerveződés felé tolódik. A közösségi típusú társadalom a modernizációval lassan felbomlik és helyét átveszi az individuumra épülő társadalom. Ennek a folyamatnak egyik leginkább szembevető folyamata egyrészt a magánjogi perek volumenének szignifikáns növekedése, amely az összes eljárás majdnem kétharmadát teszi ki. Másrészt az empirikus vizsgálatok eredményei azt jelzik, hogy a kínaiak egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a modern jog intézményeire, a jogtudatosság szintje folyamatosan emelkedik.
7. A jogi változások radikalitását mutatja, hogy a kínai jogrendszerben korábban nem szabályozott, a kínai jogi kultúrában gyökértelen és még a kínai nyelvben sem létező jogi fogalmak kerültek szabályozásra az utóbbi két évtizedben. Ilyennek tekinthetjük az emberi jogok – és általában az alanyi jogok -, a magántulajdon és a jogállam inkorporálását a jogrendszerbe. A kínai állam autokratikus vonásainak meghaladását jelzi ezen definíciók formális megjelenése a jogrendszerben és a különösen az, hogy ezek védelmét állami feladatnak tekintik, szankciót helyeznek kilátásba az alapvető jogok megsértői ellen és egyes esetekben állami kompenzációt írnak elő a sértett számára.
8. A császárkori Kínában elkülönült jogász réteg nem létezett. A formális jogi képzések a XX. század elején indultak meg, a köztársasági időszakban több egyetemen is folyt jogi képzés, a Mao-rezsimnek azonban nem volt szüksége jogászokra. 1978 után újra elkezdődhetett a jogászok képzése, akiknek presztízse máig alacsony. Kína fejlettebb területein a szerződéses viszonyok egyre meghatározóbbak, ezeken a helyeken a magánjogi perek száma és a jogászok igénybevétele a különböző eljárásokban is jelentősen magasabb.
9. A modern kínai jogrendszer a jogi recepció és a jogi akkultúráció együttes folyamatainak az eredménye. A kínai állam folyamatosan vesz át jogszabályokat a nyugati országok jogrendszeréből, mindeközben a gazdaságban jelen lévő külföldi befektetők által meghonosított jogi megoldások és gondolkodásmódok észrevétlenül formálják át a kínai jogi kultúrát is elsősorban a kereskedelmi- és gazdasági jog területén.

3. A hasznosítás lehetőségei

---

1. Mivel magyar nyelven a dolgozat megírásáig csak a kínai jogi rendszer bizonyos elemeit lehetett megismerni, ezért jelen dolgozat széles körű felhasználást tesz lehetővé. A közölt történeti-társadalmi összefüggéseket felhasználhatja nem csak az általános történettudomány, hanem a jogtörténet is.
2. A kínai államot és társadalmat meghatározó két eszmének, a konfucianizmusnak és a legizmusnak jogi jellegű elemzése a magyar jogtudományban eddig szintén nem történt meg, e két jelentős filozófia a jogelmélet és a jogfilozófia számára jelenthet új támpontokat.
3. Bár a dolgozat nem jogösszehasonlító munka, mégis kiindulópontként szolgálhat a komparatív jogtudomány számára az ázsiai jogrendszerek tanulmányozásához.
4. A hatalmi viszonyok és a jogi eszközök a dolgozatban elemzett kínai sajátosságainak feltárását a politológiatudomány használhatja fel az államhatalom-jog működtetésének elméleti vonatkozásaiban.
5. A dolgozat a kínai büntetési központú jogrendszernek a jogi kultúrában meglévő sajátosságainak bemutatásával a kriminológia tudománya számára szolgálhat támpontul.
6. Mivel a dolgozat feltárta és elemezte a jogi kultúra történetileg rögzült, de a modern korban is működő egyes elemeinek vizsgálatát, a dolgozat jogszociológiai felhasználása széles körben lehetséges a jogalkotás, a jogalkalmazás és a jogérvényesülés dimenzióit is figyelembe véve.

Publikációk:

Alkotmány, emberi jogok és jogvédelem Kínában, *Közjogi Szemle*, VII:(3) pp. 40-48. (2014)

Kína és az Európai Unió gazdasági kapcsolatainak fejlődése (1975-2009), *Európai Tükör*, 14:(10) pp. 63-70. (2009)

Bűn és büntetés a császárkori Kínában, *Jogtörténeti Szemle* 11:(4) pp. 45-51. (2009)

„To enter a Court is to enter a Tiger’s Mouth”, The role of Law in China In: Dezső Márta (szerk.) *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae: Sectio iuridica*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2009. pp. 349-374. 50. tom., 2009

Vázlat a császárkori Kína jogrendszeréről, *Jogtörténeti Szemle* [10:(2) pp. 41-52. (2008)